

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 3 (1982)

Βιβλιοκριτικό δοκίμιο: Γύρω από την ιστοριογραφία των Κυδωνιών

Ιωάννα Πετροπούλου

doi: [10.12681/deltiokms.286](https://doi.org/10.12681/deltiokms.286)

Copyright © 2015, Ιωάννα Πετροπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετροπούλου Ι. (1982). Βιβλιοκριτικό δοκίμιο: Γύρω από την ιστοριογραφία των Κυδωνιών. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 3, 231–241. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.286>

BIBΛIOΚΡΙΣΙΕΣ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΚΥΔΩΝΙΩΝ

“Αν ή φτεινή επέτειος τής μικρασιατικής καταστροφής αποτελεί όρόσημο μιās πορείας μη άναστρέψιμης, αντίθετα, σε ένα άλλο επίπεδο ή ύπόθεση τής μικρασιατικής ιστοριογραφίας παραμένει άδιαμόρφωτη εξήντα χρόνια μετά: άναζητάει τὸ δρόμο τής ἐνηλικιώσής της ανάμεσα στις συμπληγάδες τοῦ λαογραφισμού καὶ τοῦ ὑποκειμενισμού.

Τὸ μικρασιατικὸ φαινόμενο θὰ μπορέσει κάποτε νὰ δώσει ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματά μας ἂν ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴ του ἀπομόνωση ποὺ συντηρεῖ καὶ τὴν ἰδεολογία τής μοναδικότητάς του καὶ μελετηθεῖ σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν καμπύλη ποὺ διαγράφει ὁ ἔλληνισμός. Ἐπομένως ὅτιδήποτε μπορεῖ νὰ τροφοδοτήσει τὴν ἀνάγκη μας νὰ κατανοήσουμε τὸ παρελθόν, ὅ,τι κινεῖται πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν γίνεται δυνάμει χρήσιμο, ἐνταγμένο σὲ μιὰν ἄλλην ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία. «Ἡ Ἱστορία φτιάχνεται μὲ γραπτὲς πηγές, βέβαια. Ὅταν ὑπάρχουν. Μπορεῖ ὅμως νὰ γίνει, πρέπει νὰ γίνει, μὲ ὅτιδήποτε ἐπιτρέψει στὸν ἱστορικὸ ἢ ἐπινοητικότητά του νὰ χρησιμοποιήσει. Ἐπομένως μὲ λέξεις. Μὲ ἱσμεῖα. Μὲ τοπία καὶ μὲ κεραμίδια. Μὲ τίς μορφές τῶν ἀγρῶν καὶ μὲ ἀγριόχορτα. Μὲ τίς ἐκλείψεις τής σελήνης καὶ μὲ τίς λαϊμαριές τῶν ἀλόγων. Μὲ πραγματογνωμοσύνες τῶν γεωλόγων πάνω στίς πέτρες καὶ μὲ ἀναλύσεις μεταλλικῶν σπαθιῶν ἀπὸ χημικούς»¹.

Τὸ βιβλίο τής Κυρίας Ἀθηνᾶς Ἰ. Κερσετετζῆ, *Ἀϊβαλί 1832 - 1922, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο τετράδιο τοῦ ἱατροῦ Ἰωάννου Κερσετετζῆ*, Ἀθήνα 1981 μὲ ἐξώφυλλο τοῦ Μάνου Κερσετετζῆ καὶ εἰσαγωγή τοῦ Πάνου Βαλσαμάκη, ἀποτελεῖ, καὶ αὐτό, ἓνα ἐρέθισμα. Ὅπως δὲν εἶναι τὸ πρῶτο. Καλὸ θὰ ἦταν νὰ ἐπισκοπήσουμε τὰ ὅσα προηγήθηκαν, δηλαδὴ τὴν ξένη καὶ τὴν ἑλληνικὴ ιστοριογραφία τὴν σχετικὴ μὲ τὸν τόπο: γιὰ νὰ συλλάβουμε σὲ ποῦ βαθμὸ ἢ περίπτωση τοῦ Ἀϊβαλίου ἀποτελεῖ τυπικὸ δεῖγμα γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ιστοριογραφία σὲ συστοιχία μὲ τὴν ἀνάλογη νεοελληνικὴ.

1. Τὸ παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὸν Lucien Febvre. Τὸ δανεῖζομαι ἀπὸ τὸν Henri - Irenée Marrou «Πῶς ἐνοοῦμε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱστορικοῦ» στὴν *Encyclopédie de la Pléiade, Ἱστορία καὶ Μέθοδοί της*, Α', *Γενικά προβλήματα, μετάφραση Ἑλένης Στεφανᾶκη, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς*, Ἀθήνα 1979, σ. 386.

Μαρτυρίες από τὸ προεπαναστατικὸ Ἀίβαλι βρίσκονται λιγοστές²: βασικὴ πηγὴ μας παραμένουν τὰ ὅσα οἱ ξένοι ταξιδιωτὲς παρατηροῦν καὶ μεταφέρουν: μιὰ φιλολογία ταξιδιωτικὴ, ποὺ δὲν σκοπεύει βέβαια κατευθειαν στὴ μεταφορά ἱστορικῶν γνώσεων ἀλλὰ στὴν παράθεση κάποιων στοιχείων καὶ ἐντυπώσεων, μᾶς δίνει τὶς πρῶτες ἀπὸ αὐτοψία πληροφορίες. Κινημένοι καὶ ἀπὸ τὶς φιλελληνικὲς τους παρορμήσεις, οἱ περιηγητὲς γύρευαν νὰ καταγγείλουν τὴν ἀνατολικὴ βαρβαρότητα καθὼς καὶ νὰ ἐπαληθεύσουν τὸ σχῆμα ἐκεῖνο ποὺ ἤθελε ὅλες οἱ ἀρετὲς τῶν νεοελλήνων νὰ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν προγονικὴ κληρονομιά, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ τὰ ἐλαττώματά τους.

Τὸ 1809 πραγματοποιεῖται ἡ ἔκδοση τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ *Voyage Pittoresque de la Grèce* ὅπου ὁ Choiseul - Gouffier κάνει μιὰ πρώτη μνεία γιὰ τὸ Ἀίβαλι. Ἀποσιωπώντας τὸ ἂν οἱ πληροφορίες του στηρίζονται σὲ ἄμεση γνώση τοῦ χώρου ποὺ περιγράφει, προβάλλει τὸ γεγονός ὅτι οἱ μαθητὲς τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν διαβάζουν Ὅμηρο καὶ Θουκυδίδη, αὐτοὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν φημισμένων Ἑλλήνων, ὅπως τοὺς ὀνομάζει³.

Ἡ υἱοθέτηση μιᾶς ἀνάλογης φιλελληνικῆς στάσης ὀδηγεῖ τὸν Ambroise Firmin Didot νὰ συνυπογράψει τὸ 1817, στὶς Κυδωνίες⁴, τὸ γνωστὸ ψήφισμα

2. Σκοπὸς δὲν εἶναι ἐδῶ, νὰ γίνῃ βιβλιογραφικὴ παράθεση τίτλων — δὲν εἶναι τὸ ζητούμενο. Ὅπως δὲν ἔστιν ἐπὶ τὸ θέμα εἰσάγουσι οἱ: Ἄ. Ἀγγέλου, «Πρὸς τὴν ἀκμὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ — οἱ διενέξεις τοῦ Λέσβιου στὴ σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, Ζ (1957), 1 - 81. Μ. Δ. Χαβιαρᾶς, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν», *Ξενοφάνης*, Ζ (1910), 13 - 15. Γ. Βαλέτας, «Ἱστορία τῆς Ἀκαδημίας τῶν Κυδωνιῶν, Α', Ἡ καθιδρυτικὴ Βενιαμικὴ περίοδος», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 1948, [ἡμιτελές: τὸ Β' δὲν δημοσιεύθηκε].

3. «Il y a sur ce rivage de l'Éolide une école où la jeunesse apprend à lire Homère et Thucide. Ces details surprendront ceux qui par une erreur trop commune croient la nation entière des grecs plongée dans l'ignorance [] un peu d'aisance et de liberté ont déjà reveillé chez eux l'attrait des connaissances et cette avidité de s'instruire qu'on suppose si faussement éteinte depuis longtemps parmi les descendants des fameux Hellènes». Παραπέμπω στὴν ἔκδοση: Choiseul - Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, Nouvelle Edition, τ. II, Λουβαῖν 1847, σ. 119. Σχετικὰ μὲ τὰ ταξίδια τοῦ Gouffier καὶ τὴν σταδιακὴ κυκλοφορία τοῦ ἔργου βλ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ «Τὸ ταξίδι τοῦ Choiseul - Gouffier, III' αἰώνας», στὸ Δρούλια κ.λ.π. *Περιηγήσεις στὸν ἐλληνικὸ χῶρο*, Ἀθήνα 1968, σ. 43 - 44, ὅπου καὶ ὅλο τὸ περὶ Κυδωνιῶν παράθεμα, μεταφρασμένο.

4. Στὸ *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Παρίσι [1826] ἔργο ἀφιερωμένο στὸν Κοραῆ ποὺ κυκλοφόρησε ἀνώνυμα καὶ σὲ ἐλάχιστα ἀντίτυπα, ὁ Didot πρωτοδημοσιεύει τὸ ἐλληνικὸ κείμενο τοῦ ψηφίσματος μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ γαλλικὴ του μετάφραση. Ἐκεῖ βρίσκεται καὶ τὸ δικὸ του ὄνομα μεταγραφημένο σὲ Ἀνάχαρις. Οἱ σχέσεις τοῦ Didot μὲ τὸ Ἀίβαλι ὑπῆρξαν μακροχρόνιες, πολλαπλῆς καὶ γνωστές: δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ. Πολὺ ἀργότερα, στὸ ἔργο του *Alde Manuce et l'Hellenisme à Venise*, Παρίσι 1875, σ. 471 - 474, ἀναδημοσιεύει κείμενο καὶ μετάφραση τοῦ ψηφίσματος προσθέτοντας καὶ ὀρισμένα σχόλια γιὰ τὴ διαμονή του στὸ Ἀίβαλι.

τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς οἱ ὅποιοι ἀποφασίζουν νὰ μιλᾶνε ἀρχαῖα καὶ νὰ μεταγράψουν τὰ χριστιανικά τους ὄνόματα σὲ ἀρχαιοελληνικά: τροπὴ νεωτεριστικῆ γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ θὰ καταδικαστεῖ ἕνα χρόνο ἀργότερα ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Ε'⁵.

Ἀπὸ τοὺς περιγηγῆτες πάλι, μνημονεύεται ἀναβίωση παραστάσεων ἀρχαίου δράματος στὸ προεπαναστατικὸ Ἀἰβαλί: τὸ 1817 δίνονται παραστάσεις τῆς Ἑκάβης⁶ ἐνῶ στὰ Θεραπειά, τὸ 1820, ἕνας μαθητῆς τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν φερμένος ἴσαμε κεῖ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο, ἀπαγγέλλει μπροστὰ στὸν Marcellus τοῦ Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου — πράξις ποὺ ἤθελε τόλμη τοὺς καιροὺς ἐκείνους⁷.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπανάσταση, ὁ Γάλλος Claude - Denis Raffanel, στρατευμένος μετὰ τὴν κυριολεξία στὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεση, δημοσιεύει τὸ φιλελληνικὸ του πῶνυμα *Histoire des événements de la Grèce*⁸. Ἐκεῖ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὸ Ἀἰβαλί, μετὰ πρόθεση νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀναγνωστῶν του στὴν κατεστραμμένη πιά πόλη, ὅμως πόλη ἐνὸς παρελθόντος ἔνδοξου. Θὰ χρειαστεῖ νὰ μεσολάβῃσουν σαράντα περίπου χρόνια γιὰ νὰ δοῦν τὸ φῶς, στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὰ χωρία ποὺ ὁ Raffanel ἀφιερώνει στὶς Κυδωνίες σὲ μετάφραση μιᾶς Ἑλληνίδας λογίας, τῆς Χαρίκλειας Σταυράκη Ἀναγνώστου⁹. Μετὰ τὸ πρῶτο φιλελληνικὸ κύμα, τὸ 1825, ὁ Abel François Villemain, ἀναπολεῖ τὸν προεπαναστατικὸ ὄλβιο τῆς πόλης¹⁰.

Παράλληλα μετὰ τὴν εἰρηνικὴ διεῖσδυση τῶν δυτικῶν ταξιδιωτῶν στὴν Ἀνατολή, σημειώνεται καὶ τὸ ρεῦμα τοῦ μισσιοναρισμοῦ. Φθάνουν ὡς ἐμᾶς κάποιες μαρτυρίες γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἱεραποστόλων μετὰ τοὺς γηγενεῖς. Τὸ Μάιο τοῦ 1818, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Church Missionary Society αἰδεσιμότατος William Jowett, περαστικὸς γιὰ πέντε μέρες ἀπὸ τὶς Κυδωνίες, ἐπισκέπτεται

5. Γιὰ τὸ ψήφισμα καὶ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1975⁸, σ. 161 - 162.

6. A. F. Didot, *Alde Manuce*. . . σ. 471: «La malheureuse ville de Cydonie inquietait les Turcs à tel point que nous dûmes nous cacher dans un souterrain pour jouer l'Écube d'Euripide».

7. Marcellus, *Les Grecs anciens et les Grecs modernes*, Παρίσι 1861, σ. 227.

8. *Histoire des événements de la Grèce* [] par M.C.D. Raffanel [] *temoin oculaire des principaux faits*, Παρίσι 1822. Χαρακτηρίζει τὸ Ἀἰβαλί «Cette ville malheureuse», καὶ παρακάτω: «Aujourd'hui qu'Αivali n'est plus qu'un amas de cendres» σ. 193 - 194.

9. βλ. παρακάτω σ. 239.

10. Παραπέμπω σὲ μεταγενέστερη ἐκδοση, τοῦ 1852, *Etudes d'Histoire Moderne. Essai historique sur les Grecs depuis la conquête Musulmane*, Παρίσι 1852, σ. 233 - 235. Ἡ πρώτη ἐκδοση κυκλοφορεῖ μετὰ τίτλο *Lascaris ou les Grecs du quinzième siècle suivis d'un essai historique sur l'état des Grecs depuis la conquête musulmane jusqu'à nos jours*, Παρίσι 1825. Ἀργότερα ὅμως ὁ Λάσκαρις ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὸ *Essai historique* καὶ ἔτσι αὐτοτελῶς κυκλοφορεῖ στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Χ. Α. Παρμενίδη τὸ 1847, ὅπου δὲν περιλαμβάνεται τὸ χωρίο γιὰ τὸ Ἀἰβαλί.

τή Σχολή όπου γνωρίζεται με τον Γρηγόριο Σαράφη και τον Θεόφιλο Καίρη. Στο ήμερολόγιο που κρατάει¹¹, περιγράφει το σπίτι όπου φιλοξενήθηκε και σημειώνει πολλά για τη Σχολή, την βιβλιοθήκη της, τον αριθμό των μαθητών καθώς και για το σύστημα διακυβέρνησης της πόλης. Γευματίζει με τους δασκάλους της Σχολής πριν σαλπάρει για τη Χίο, και με δική του παρότρυνση μαζεύονται πάνω από εβδομήντα ονόματα συνδρομητών για μια νέα έκδοση της μετάφρασης των *Ο'* που τυπώνεται στη Μόσχα¹². Το Σεπτέμβριο του 1819 ο Charles Williamson φθάνει στην πόλη, φέροντας μαζί του ένα κιβώτιο ξενόγλωσσα βιβλία για τη βιβλιοθήκη της σχολής. "Αν κρίνουμε από τα όσα ο ίδιος όμολογεί, οι συναλλαγές του με τους ντόπιους πήγαν καλά: στις Κυδωνίες έξαντλει όλη του την προμήθεια σε μαχητικά φυλλάδια και εκδόσεις της Αγίας Γραφής, που προωθούνται με την συναίνεση των δασκάλων της σχολής"¹³. Λίγο αργότερα, το Νοέμβριο του 1820, δυο άμερικανοί μισιονάριοι, φίλοι των δύο προηγούμενων, ο Pliny Fisk και ο Levi Parsons φθάνουν στο Αϊβαλί με συστατικές επιστολές του Βάμβα στα χέρια. Θα δημοσιεύσουν την έκθεσή τους σε μια εφημερίδα της Βοστώνης, ένα χρόνο μετά, δίνοντας πληροφορίες για τον αριθμό και τη σύνθεση των μαθητών, μεταφέροντας την έντύπωσή τους από την περιδιάβαση της πόλης, και την ειρηνική υποδοχή που τους γίνεται: ασκούν ελεύθερα την ιεραποστολική τους δράση — μοιράζον έντυπα και βιβλία θρησκευτικά¹⁴.

Ακόμα και όταν δεν προκαλείται άμεση αντιπαράθεση ή δεν εξαπολύεται ανοιχτή καταδίωξη¹⁵ από τη μεριά του χρηστεπάνου πληρώματος, και μό-

11. Παραπέμπο στην έκδοση: William Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean from 1815 to 1820... with an Appendix*, third edition, Λονδίνο 1824 σσ. 58 - 68· ή πρώτη έκδοση είναι του 1822. Το χειρόγραφο ήμερολόγιο στο οποίο βασίστηκε η έκδοση του 1822 βρίσκεται σήμερα στο Λονδίνο στο Church Missionary Society· βλ. Richard Clogg «Two accounts of the Academy of Ayvalik in 1818 - 1819», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, X, 1972, 4, σ. 633 - 667 όπου και δημοσιεύεται το χρ.

Πρώτη μνεία των Jowett και Williamson άπαντᾶ σε άνυπόγραφο άρθρο «Συμβολαί εις την Ιστορίαν της έπαικιδεύσεως εν Μικρᾷ Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης Β'* 1905, 347 κ.έ. Ἀποσπάσματα του Jowett μεταφράστηκαν στα ελληνικά δυο φορές, όσο ξερω: την μια από τον Μιχ. Κωνσταντινίδη, *Ἡ Μελέτη*, 1909, σσ. 108 - 113, και την ἄλλη από τον Ν. Καρχαῖ, *Δυὸ περιγραφές τῆς Ἀκαδημίας Κυδωνίων 1818 - 1819 ἀπὸ τὸν Ἄγγλο Richard Clogg*, Ἀθήνα 1974.

12. Στὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Jowett ἀπὸ τὸν Ν. Καρχαῖ δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ μνείες γιὰ τὶς σχέσεις μισιονάριων μὲ τοὺς Ἀϊβαλιῶτες: «Θὰ παραλείψουμε τὶς φροντίδες τοῦ Jowett γιὰ τὴ διάθεση τῶν ἱεραποστολικῶν του βιβλίων καὶ θὰ περιορισθοῦμε μόνο σὲ ὅσα ἀφοροῦν τὶς Κυδωνίες καὶ τὴν Ἀκαδημία των», ὁ.π., σ. 11.

13. R. Clogg, ὁ.π., σ. 657 - 663.

14. R. Clogg, ὁ.π., σ. 665 - 667.

15. Μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Ἀνθιμος Ἐφέσου [ὁ Β'] μητροπολίτης ἀπὸ τὸ 1837 ὡς τὸ 1845] ὅταν ἔφτασε στὸ Ἀϊβαλί «ἐξέζῆσε τὸν θυμὸν του εἰς τῶν Ἀμερικανῶν τὰ βιβλία. [] Καθ' ἑ-

νον ό διαφορετικός τρόπος θέασης τών πραγμάτων δημιουργεί έντάσεις μέσα στην κοινότητα που συντηρεί τις παραδοσιακές νοοτροπίες. Ό βρετανός έφημέριος τής Σμόρνης V. J. Arundell που περιδιαβάζει τό 'Αιβαλί γύρω στό 1833, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση από την άποψη αυτή¹⁶.

'Αναζητώντας τις άπαρχές καταρτισμού μιās έλληνικής ιστοριογραφίας με κριτήριο την συνειδητή απόφαση τών ανθρώπων να κάνουν ιστορία ή, έστω, να μεταδώσουν πληροφορίες, αναφερόμαστε στό βοηθήματα και όχι στις πηγές. Στην πορεία που διανύει ή έλληνική ιστοριογραφία ή σχετική με τό 'Αιβαλί, διαπιστώνουμε μιá βραδύτητα στους ρυθμούς της: οι Κυδωνιάτες βιώνουν τό παρόν αφήνοντας τους ξένους να τους περιγράφουν. 'Η ανάγκη να μεταβληθούν από άντικείμενα παρατήρησης σε δημιουργούς-έρμηνευτές τών περιπετειών τους θά έρθει αργότερα. Χαρακτηριστική είναι ή στάση του W. Jowett στό 1818: «I expressed my surprise that they did not write a history of Haivali, before the traditional memory of its origin vanished»¹⁷. Τό αίτημα μιās ιστορίας γραμμένης από τους ίδιους δέν μοιάζει να έχει ώριμάσει στό προεπαναστατικά χρόνια — ίσως δέν έχει τεθεί ακόμα.

Τό αντίστοιχο σημείο τροπής για τόν έλλαδικό χώρο θα εκφράσει ό Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος τό 1846, πριν ακόμα συνθίσει τη δική του ιστορία: για την ανάιρεση του Fallmerayer είναι αναγκαία μιá έθνική αυτόχθονη ιστοριογραφία γιατί μόνον οι πρωτόγονοι λαοί αφήνουν τους ξένους να τους μελετούν ιστορικά¹⁸. Πριν όμως ώριμάσει ή εμπρόθετη αυτή τάση, θά υπάρ-

κάστην Κυριακήν, ή και έορτην τότε, [] ήνάπτετο (λέγουν), πάραυτα και τις μεγάλη και φλογώδης πυρά, μέσα εις τόν περίβολον πρό τών θυρών του ναού· και ένθ ή 'Αγιότης αυτού έξετέλει ιεουργών [] οι ιερείς και τά Διακόνια, πατώντες, ως λησταί, τας πέριξ οικίας, έφερον και έρριπτον εις την πυράν σωρηδόν Εύαγγέλια, Ψαλτήρας, και 'Αποστόλους και άλλα εκκλησιαστικά βιβλία από τών Ιεραποστόλων ένδεδομένα []. 'Η δέ 'Αγιότης αυτού [] διατί να μη δύναται να κατακαύση και τους ίδιους αυτούς 'Αμερικανούς (ως και πάπας τις [] τόν Κοπερνικου. . .) ως ύποβλέπων αυτούς και φοβούμενος μη τυχόν, άνοίγσει τους όφθαλμούς τών ανθρώπων ως έξηγούντες τας Εύαγγελιακάς ρήσεις άπλοελληνιστί εις τά μικρά πλήθη. . . Τά Κυδωνιακά ή οι νέοι τών Κυδωνιών τριάκοντα τόραιοι, Μάλτα, 1842 (σχόλια σ. κ - κα').

16. Ξένος πρός τό πνεύμα του θρησκευτισμού που συνέχει τους Κυδωνιάτες, άπορεί με τη βίαση τους να ξαναχτίσουν μετά την καταστροφή, άντι για σχολιά, εκκλησίες. Και καταλήγει, όρθολογιστικά: «Already four churches are restoring for a population not at present exceeding eight or ten thousand while at Smyrna three churches suffice for more than thirty thousand». Προβαίνει όμως ό ίδιος σε έներγεια της ίδρυση παρθεναγωγείου, βλ. *Discoveries in Asia Minor*, Λονδίνο 1834, II, σ. 325.

17. R. Clogg, *ό.π.*, σ. 647.

18. Τό αναφέρει ό Γ. Βελουδής, «Ό Jacob Philipp Fallmerayer και ή γένεση του έλληνικού Ιστορισμού», *Μνήμων* (1982), 67.

Τό φαινόμενο του έτεροπροσδιορισμού τών απολίτιστων λαών τής 'Ανατολής έπισημαίνει

ξουν κάποιες μνείες, έμμεσα αρχίζει να ψάφεται τὸ ἱστορικό πεδίο. Πρὶν τὴν ἐπανάσταση ἀναφορὸς στὸ «*Λόγιο Ἐρμῆ*», καὶ ἀργότερα αὐτοτελῆ δημοσιεύματα. Τὸ 1842 τυπώνεται στὴν Ἀθήνα Ὁ *Κυθωνιάτης*¹⁹, ὅπου προτάσσεται εἰσαγωγή: γιὰ πρώτη φορὰ μᾶς δίνεται ἡ πολεοδομικὴ περιγραφή τῆς πόλης, ἀναφέρονται οἱ τρεῖς συνοικίες τῆς, ἡ ἀνταπόκρισή τους μετὰ τὶς κοινωνικὲς ομάδες ποὺ ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνονται, οἱ ἐσωτερικοὶ τους ἀνταγωνισμοί²⁰.

Ἐκεῖνη τὴ χρονιά, φέρεται τυπωμένο «ἐν Μελίτῃ» ἓνα ἀνώνυμο λιβελλογράφημα²¹ ἀφιερωμένο στὸν Σουλτάνο Ἀβδούλ Μετζίτ. Πρόθεσή του εἶναι περισσότερο νὰ στηλιθεύσει τοὺς ἰθύνοντες καὶ λιγότερο νὰ κάνει ἱστορία — εἶναι ἓνα μαχητικό φυλλάδιο: παρέχει πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν οικονομικὴ ἱστορία τῆς πόλης στὴ δεκαετία 1830 - 1840, καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ στρωματογραφία.

Παρακολουθώντας τὴν τροχιά ποὺ διανύει ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία (στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας ἐντάσσεται καὶ ἡ μικρασιατικὴ), παρατηροῦμε ὅτι

ὁ παλαιστίνιος ἱστορικός Edward Said στὴν προσπάθειά του νὰ ἀναλύσει τὸ φαινόμενο τοῦ orientalisme (ὄρος ἀναπόδοτος στὰ ἑλληνικά· ὁ Α. Ἡπίτης στὸ λεξικό του μεταφράζει: ἀσιατισμός), ποὺ ἀποτελεῖ «un style occidental de domination, de restructuration et d'autorité sur l'Orient» βλ. E. W. Said, *L'Orientalisme, L'Orient créé par l'Occident, traduit de l'Américain par Catherine Malamoud*, Παρίσι 1980, σ. 15 καὶ πολλ.

19. Ν. Ι. Σαλτέλλη, Ὁ *Κυθωνιάτης* — *Ποίημα εἰς ἄσματα τέσσαρα*, Ἀθήνα 1842, σ. μ' - ν', βλ. καὶ β' ἐκδ. «μετὰ διορθώσεων καὶ προσθαφαιρέσεων», Ἀθήνα 1880.

20. Γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐγγράφονται οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς παράμετροι στὸ χῶρο, καὶ γενικὰ, γιὰ τὴν χωρογραφικὴ σύνθεση τῆς πόλης, εἶναι δυνατὸ νὰ συνάγουμε στοιχεῖα ἀπὸ τὸ προφορικό ὕλικό ποὺ ἔχει συλλέξει τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. [Φάκελλοι 1 - 8] Οἱ ἀναμνήσεις τῶν προσφύγων χρονολογικὰ παραπέμπουν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἔχι παλαιότερα· βρισκόμαστε πάντως μπροστὰ σ' ἓνα πλούσιο, λεπτομερειακὸ μωσαϊκὸ πληροφοριῶν, ἐπιδεκτικῶν συνθετικῶν προσεγγίσεων.

21. *Τὰ Κυθωνιακὰ ἢ οἱ νέοι τῶν Κυθωνιῶν τριάκοντα τύρανοι συνταχθέντα καὶ ἐκδοθέντα κατὰ τὸ 1842 Ἰουλίου 17 καὶ δημηγμένα εἰς μέρη τρία*, Μάλτα, 1842. Τὸ θέμα τῆς πατρότητας τοῦ ἔργου μένει ἀνοιχτό: ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἀποψη ὅτι συγγραφέας τοῦ ἔργου ὑπέγραψε ἡ Χαρίκλεια Σταυράκη Ἀναγνώστου, βλ. Ἰω. Καραμπλιᾶ, *Ἱστορία τῶν Κυθωνιῶν*, Β', Ἀθήνα 1950, σ. 220. Ἡ βιβλιογραφία Γκίνη - Μέξα δὲν ἀναφέρει ὄνομα συγγραφέα. Ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν ἑμὸς ἀντιγράφει, χωρὶς παραπομπή, τὴν παρακάτω μνεία: «1842 δεκεμβρίου 8/ Διὰ τὸ φοβερὸν βιβλίον *Κυθωνιακὰ*» περὶ τοῦ βρωμοβιβλίου δὲν γράφω εἰς κανένα, ἐκτὸς τοῦ Ἀγίου Θ [] καθότι δὲν πειράζει μόνον τὸν Ἐφέσου, ἀλλ' ὄλου ἐν γένει τοὺς ἁγίους, ὑπουργοὺς κ.λ.π. Καὶ αὐτὸ τὸ βρωμοβιβλίον δὲν ἐτυπώθη εἰς τὴν Μελίτην ἀλλ' εἰς τὴν Σύρα, εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Γεωργίου Μελισταγοῦς, Κυθωνιάτου. Οἱ ἐκδόται καὶ οἱ συγγραφεῖς εἰσι δύο ἀπονουσημένοι καὶ κοῦφοι. ὁ εἰς εἶναι ἱατρὸς Παναγιώτης Ζωντανὸς καὶ αὐτὸς Κ. [υθωνιάτης] καὶ ἕτερος ψωροδιδάσκαλος Σταυράκης, ἐκ Μαδαμάτου τῆς Μυτιλήνης ὅστις τὸ πρῶτον ἦτο κουρεὺς, ἔγινε καλόγηρος, μετὰ ταῦτα ἐξῆρσε τὸ γένειον, ἔγινε, καὶ τελευταῖον κατήνησε καὶ συγγραφεὺς». Μ. Γεδεῶν, *Πατριαρχικὰ Ἐφημερίδες 1500 - 1912*, Ἀθήνα 1936 - 1938, σ. 423.

από τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ἐπιλέγει γιὰ ἀντικείμενό της τὰ μεγάλα σύνολα: πρῶτα γενικές ἱστορίες, ἱστορίες ἀρχαίων λαῶν, εὐρύτερων γεωγραφικῶν περιοχῶν καὶ ἔχι πάντως γιὰ τὴν ὥρα πολισμάτων. Θὰ περάσει ἕνας αἰώνας γιὰ νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ ἐνδιαφέρον στὶς ἱστορίες πόλεων, ἡ ἐμφάνιση τοπικῶν μονογραφιῶν πυκνώνει μόλις στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα καὶ βαδίζει παράλληλα μὲ τὸν ἀνερχόμενο ἱστορισμό. Ἡ ἀνάγκη περιγραφῆς μιᾶς πόλης προϋποθέτει μιὰ σειρὰ οικονομικῶν καὶ πολιτισμικῶν μεταλλαγῶν, οἱ ὁποῖες στὸ χῶρο ποῦ ἐξετάζουμε συμβαίνουν μὲ βραδύτατους ρυθμούς: ἡ ἀστικῆς μορφῆς συγκρότηση εἶναι καὶ αὐτὴ φαινόμενο τῶν μέσων τοῦ περασμένου αἰώνα.

Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τὸ ἔργο ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, κυκλοφορεῖ μεταξὺ 1860 καὶ 1874, ἐνῶ ἡ πρώτη του μορφή δημοσιεύεται ἀπὸ τὸ 1853²². Τὸ τρίσημο σχῆμα τῆς διαχρονικῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ ποῦ προτείνεται θὰ συναντήσῃ τὴν πλήρη ἀποδοχὴ καὶ ἀπὸ 'δῶ καὶ πέρα θ' ἀποτελέσει τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς· σ' αὐτὸ θὰ μπορούν νὰ ὑπαχθῶν ὅλα τὰ ἐπιμέρους μελετήματα, ὅπως οἱ τοπικὲς ἱστορίες, οἱ ἱστορίες πόλεων.

Τὸ 1861 σημειώνεται σὰν προοίμιο μιὰ πρώτη ἀπόπειρα καταρτισμοῦ ἱστορίας: *Αἱ Κυδωνίαι πρὸ τοῦ 1821*. Βέβαια, τὸ μετάφρασμα τῆς Χαρίκλειας Σταυράκη ἀκουμπάει σ' ἕνα κείμενο ξένο, τοῦ Raffanel, τὴν *Histoire des événements de la Grèce*²⁴. Στὸν πρόλογό της ὀριοθετεῖ τὴν παρεμβασὴ της

22. Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους* [ἡ πρώτη μορφή: 1853] ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἀθήνα 1970.

23. Σκοπὸς τῆς ἐπισκόπησης ποῦ γίνεται ἐδῶ δὲν εἶναι ἡ σύνταξη μιᾶς πλήρους βιβλιογραφίας γιὰ τὸ Ἀιβαλί. Θὰ σημειωθοῦν ἐδῶ ὀρισμένες κινήσεις χαρακτηριστικὲς τῆς πύκνωσης τοῦ ἐνδιαφέροντος: Τὸ 1864 δημοσιεύει ὁ Ἐπ. Σταματιάδης ἄρθρο στὴ *Χρυσολίδα* μὲ τίτλο «Αἱ Κυδωνίαι» [Β', σ. 231· Δ' σ. 596] καὶ τὴν ἐπόμενη χρονιά, ὁ ἴδιος, τὸ «Πάτριος καὶ Κυδωνίαι» στὸ *Ἐθνικὸ Ἡμερολόγιο* τοῦ Βρεττοῦ [σ. 205-227]. Τὸ 1875, σὲ μιὰ διάλεξη στὴν Ἑταιρεία Τυπογράφων καὶ Βιβλιοδετῶν, ὁ Δ. Εἰρηνίδης ἀναφέρει καὶ τὴν προεπαναστατικὴ τυπογραφία τοῦ Ἀιβαλίου (δημοσιεύθηκε ἕνα χρόνο μετὰ τὸ φυλλάδιο μὲ τίτλο *Ὀμιλία περὶ Γουτεμβέργγιου*). Τὸ 1893 στὸ σύλλογο «Ἀνατολή» γίνεται διάλεξη τοῦ Γ. Ν. Τζιτζῆτη ὅπου μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ λαογραφισμοῦ, δίνεται ἐμφαση στὶς πληροφορίες τῆς σύγχρονης ζωῆς. Δημοσιεύθηκε καὶ αὐτὴ, στὸν *Ξενοφάνη*, τὸ 1896 (Α', σ. 241-250). Ὅπως δὲποτε οἱ μνῆες αὐτὲς δὲν εἶναι παρὰ ἐνδεικτικὲς.

Στὴν ἐπισκόπηση αὐτὴ ἔκρινα μεθοδολογικὰ ἀβάσιμο νὰ συνεξετάσω ἐργασίες λαογραφικοῦ χαρακτήρα, ὅπως π.χ. τοῦ Φώτη Κόντογλου, καὶ αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀξιολογικὸ τους βᾶρος.

24. Raffanel, ὁ.π.

Τὸ μετάφρασμα τῆς Σταυράκη ἀντιστοιχεῖ στὸ IX κεφάλαιο τοῦ Raffanel σ. 187-202, καὶ εἶναι ἐπαυξημένο κατὰ τριάντα σελίδες, ὅπου περιλαμβάνονται οἱ προσωπικὲς της σημειώσεις. Τὸ τιτλοφορεῖ ἡ ἴδια *Αἱ Κυδωνίαι πρὸ τοῦ 1821* κατὰ τὸν *Κύριον Μ. Α. Ραφφηνέλον, μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Χαρίκλειας Σταυράκη Ἀ. Ἀναγνώστου, Σμύρνη*

στά πλαίσια μιᾶς τοπικῆς αὐτογνωσίας: «Τὸ νὰ ἀγνοῇ δὲ τις τὴν ἀρχὴν τῆς πατρίδος του καὶ τὰ ἐν αὐτῇ συμβάντα, εἶνε, νομίζω, τὸ αὐτὸ, ὡς νὰ ἀγνοῇ τὰς εἰσόδους καὶ ἐξόδους, τὰ ἀνάγεια καὶ κατώγεια αὐτῆς τῆς οἰκίας του. Ὁρθόν, καὶ φρόνιμον καὶ δίκαιον ὅθεν εἶνε, τὴν πατρίδα, καὶ τὰ τῆς πατρίδος νὰ ἐξετάζη καὶ νὰ μαυθῆναι τις πρῶτον πάντων, πρὶν ἐξέλθῃ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἄλλων ἀπασῶν καὶ χωρῶν καὶ πραγμάτων. Ἄλλ' ὅποιον ὄνειδος τὸ νὰ σπουδάζῃ καὶ νὰ διαλέγηται περὶ Ἰνδικῶν καὶ Σινικῶν πόλεων ὁ Κυθωνιάτης, φέρ' εἰπεῖν, παῖς, καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συμβάντα αὐτῶν τῶν Κυθωνιῶν νὰ ἀγνοῇ»²⁵.

Παρακινημένη, καθὼς δηλώνει, ἀπὸ τὸν πατέρα της τὸν Σταυράκη Ἄναγνωστου, δὲν διστάζει νὰ προσθέτει στὸ κείμενο τοῦ 1822 κάποια ἐμβόλιμα στοιχεῖα ποὺ δίνουν ἐπικαιρικὸ χαρακτήρα, γεφυρώνοντας τὸ χρονικὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸ πρωτότυπο καὶ στὴ μετάφραση.

Γύρω στὰ μέσα τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ὁ Ἰωάννης Δ. Ἀποστολάκης δημοσιεύει σ' ἓναν τόμο τὸ περιεχόμενο διάλεξής του ποὺ ὀργανώνεται στὶς Κυθωνίες ἀπὸ τὸν «Σύνδεσμο Ἐμποροῦπαλλήλων», τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1912²⁶. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ ἱστορία δομημένη μὲ κριτήρια καὶ μέθοδο ἐπιστημονικῆ, γραμμένη ἀπὸ ἓναν μὴ ἐπαγγελματία ἱστορικὸ ὄχι ἐντελῶς βέβαια ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἓναν διδακτισμὸ: τὸ στοιχεῖο ποὺ προσκομίζει ὁ Ἀποστολάκης ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πληροφορίες αὐτὲς καθεαυτές, εἶναι ὅτι προσανατολίζει τὴν ἔρευνα πρὸς μιὰ περισσότερο θετικιστικὴ καὶ λιγότερο μυθοποιητικὴ ἀντίληψη: Ἄσκει τὴν ἱατρικὴ, κι ὁ στοχασμὸς του διαμορφώνεται μέσα σ' ἓνα κλίμα ποὺ ἀπαιτεῖ τὴν ἀκρίβεια²⁷, τὸν ἔλεγχο τῶν ὅσων μεταφέρει ἀλλὰ καὶ παράλληλα θεᾶται τὴν ἱστορία σὰν ζωντανὸ ὄργανισμὸ καὶ δηκτικὰ ἐπισημαίνει τὰ κενὰ της²⁸.

1861. Στὸν τίτλο γίνεται κάποια σύγχυση: τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Raffanel δὲν εἶναι Μ.Δ. Τὸ Μ μπαίνει ἀντὶ τοῦ Monsieur, τὸ πλῆρες ὄνομά του εἶναι Claude - Denis.

25. *Αἱ Κυθωνίαι*. . . (Πρόλογος σ. 1).

26. Ἰωάννη Δημητρίου Ἀποστολάκη ἱατροῦ, *Κυθωνιακαὶ μελέται καὶ Παραλληλισμοί*, τόμος Α', *Τὰ πρὸ τῆς καταστροφῆς*, ἐν Κυθωνίαις, 1914. Στὴν εἰσαγωγὴ προαναγγέλλει τοὺς ἐπόμενους δύο τόμους ποὺ περιλαμβάνουν τὰ μετὰ τὴν παλινοῦσθησιν 1840 - 42 καὶ τὰ ὡς τὸν στρατιωτικὸ νόμο τοῦ 1909 γεγονότα. Ἀπ' ὅσα γνωρίζω κανένας ἀπὸ τοὺς δύο τόμους δὲν τυπώθηκε. Καὶ ὁ πρῶτος εἶναι δυσεύρετος. Τὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν συλλογὴ κυθωνιακῶν ἐντύπων τοῦ Ἀθανασίου Δ. Χατζηδημόου.

27. Παραπέμπει συχνὰ στὸν Didot, τὸν Villemain, τὸν Raffanel. Ἐπίσης εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἀναφέρει τὸν Ciampolini δίχως νὰ δίνει λεπτομερῆ παραπομπή. Σημειῶνω ἐδῶ μόνον λίγα σχετικὰ στοιχεῖα: Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Luigi Ciampolini, *Storia del risorgimento della Grecia*, Φλωρεντία 1846, τ. 1, σ. 175 - 177. Ἐργο ἀφιερωμένο στὸν Ὀθωνα, ἄρχισε νὰ γράφεται τὸ 1843 καὶ τελείωσε τὸ 1843. Δὲν μοιάζει οἱ πληροφορίες του γιὰ τὶς Κυθωνίες νὰ δίνονται ἀπὸ αὐτοψία.

28. «καὶ ἡ μὴ ὑπαρξὶς ἸΚοινοτικῶν Ἀρχείων» καὶ ἡ μὴ ποτε γενομένη ἀπαριθμησις

Λίγο πριν τη μικρασιατική καταστροφή, το 1920, θά εκδοθεί από το γυμνασιάρχη Γεώργιο Σακκάρη²⁹ ή πρώτη ἄρτια μορφή ιστορικής μονογραφίας για τὸ Ἄιβαλί. Ἡ περιοδολόγησή του ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὡς τὶς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ, ἡ ἔμφαση ὅμως δίνεται στὸ 19ο αἰώνα.

Τώρα μᾶς δίνεται ἡ αἰσθησιμὴ τῆς ροῆς τῶν συμβάντων μέσα στὴ διάρκεια τοῦ ἔργου αὐτοῦ ποὺ συνδυάζει τὴν προσωπική, ἀπὸ αὐτοψία, γνώση τῶν πραγμάτων, μὲ τὴν ἐντρυφήση στὰ παλαιότερα συγγράμματα. Φορέας τοῦ μύθου ἐκεῖ ὅπου ἡ ἔρμηνεία τῶν φαινομένων τὸν ξεπερνάει, ἀλλὰ καὶ συντελεστής μιᾶς προσεκτικῆς τεκμηρίωσης τῶν δεδομένων του, ἀποκαθιστᾷ σὲ εἶδος μικτὸ ἀλλὰ νόμιμο τὰ γεγονότα μέσα στὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο.

Τέλος, ἡ δίτομη ἱστορία τοῦ Ἰω. Ν. Καραμπλιᾶ³⁰, ποὺ ἐκδίδεται τριάντα χρόνια ἀργότερα, δὲν θά προσθέσει πολλὰ σὲ πραγματολογικὸ ἐπίπεδο, θά προσφέρει ὅμως ἐρμηνεῖες σὲ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ θέση του ἀπέναντι στὴν ὀριστικὰ συντελεσμένη πιά ἱστορία τοῦ τόπου του. Χαρακτηριστικὴ καμπή: μετὰ τὴν καταστροφὴ ὁ ἱστορικὸς τάσσεται στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀξιοποίησης ἐνὸς ἀποδεικτικοῦ ὕλικου, ἔχει μιὰ ὀρισμένη ἀποστολή.

Αὐτὰ γιὰ τὴν προϊστορία.

Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔρχεται σήμερα νὰ προστεθεῖ τὸ βιβλίον τῆς Κυρίας Ἀθηνᾶς Κερεσσετζή, ποὺ μὲ πολλὴ φροντίδα ἐκδίδει ἓνα σημειωματᾶριο τοῦ πατέρα της. Θά χρειαστοῦν δυὸ λόγια γιὰ τὸ χειρόγραφο καὶ τὸ γραφὴ του³¹. Ὁ γιὰ τὸν Ἰωάννη Κερεσσετζή, γεννημένος τὸ 1866 στὸ Ἄιβαλί, σπουδασμένος στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ Παρίσι, ἐπιστρέφει τὸ 1914 στὸν τόπο του καὶ ἀσκεῖ τὴν ἰατρικὴ του, μετέχοντας πάντα ἐνεργὰ στὰ δημόσια πράγματα. Ἀλλὰ οἱ περιπέτειες τοῦ πολέμου καὶ ἡ καταστροφὴ θά σημάνουν τὴν ὀριστικὴ του ἐγκατάσταση στὸν ἑλλαδικὸ πιά χῶρο. Πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, μέσα στὴν Κατοχή, ἀποφασίζει νὰ καταγράψει τὴν ἱστορία τοῦ Ἀιβαλιῶ. Τὸ ἀφήγημα αὐτό, ποὺ καλύπτει τὴν περίοδο 1832 - 1922, ἀποφασίζει μετὰ σαράντα χρό-

καὶ παράδοσις καὶ παραλαβὴ καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἐγγράφων εἰς τοὺς ἐπερχομένους, συνείπεν ὥστε οὐδεὶς νὰ γνωρίζῃ τί εἶδους ἐπισήμων ἐγγράφων εἴμεθα κάτοχοι. Ἐζητήσαμεν πάντοτε μόνον τὴν μέθην τῶν ἀξιωματῶν», ὁ.π., σ. 236.

29. Γεωργίου Σακκάρη, *Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν*, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, Ἀθήνα 1920. Βιογραφικὰ τοῦ Σακκάρη παραθέτει ὁ Ἰω. Καραμπλιᾶς, *Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν*, Β', Ἀθήνα 1950, σ. 219· βλ. ἀκόμα Ἐλ. Σβορώνου καὶ Θρ. Μάλη, *Ἡμερολόγιον τοῦ Αἰγαίου*, Β', 1906, σ. 329 - 333.

30. Ἰω. Ν. Καραμπλιᾶ, *Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν*, τ. Ι: 1949, τ. ΙΙ: 1950, Ἀθήνα.

31. Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖται ἀπὸ 74 φύλλα λυτὰ, γραμμένα μὲ μελάνι στὸ recto (σχῆμα κόλλας διαγωνισμοῦ). Ὑπολείπονται καὶ ἄλλα φύλλα ποὺ λανθάνουν, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦθησαν γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ βιβλίου. Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ εὐχαριστήσω τὴν Κυρία Ἀ. Κερεσσετζή γιὰ τὴν προθυμία μὲ τὴν ὁποία ἀνταποκρίθηκε στὴν ἐπιθυμία μου νὰ δῶ τὸ ἴδιον τὸ χειρόγραφο, καθὼς καὶ γιὰ τὶς πρόσθετες πληροφορίες ποὺ μοῦ ἔδωσε.

νια να εκδόσει ή κόρη του. Χρησιμοποιώντας το χειρόγραφο σά βασική πηγή, και ύστερα από τις απαιτούμενες, κατά την κρίση της, προσθαφαιρέσεις, φτιάχνει ένα νέο κείμενο χωρισμένο σε ένότητες θεματικές, διαφοροποιημένο από το πρωτότυπο που ακολουθεί μια κάπως «συνειρμική» γραφή.

Η προσωπική επέμβαση του κτήτορα στο χειρόγραφο που βρέθηκε στην κατοχή του — πρακτική κοινή μέσα στους αιώνες — δημιουργεί επάλληλες χρονολογικές διαστρωματώσεις όχι εύκολα διακριτές. Δεν θά μᾶς ἀπασχολήσει ή έπιστημονική δεοντολογία του ζητήματος: άλλωστε το κείμενο κερδίζει σε ποσότητα στοιχείων όσο χάνει από ιστορική καθαρότητα, κι αν θέλουμε να κατανοήσουμε τους μέσους όρους, να ξέρουμε πώς σκεφτόταν ένας 'Αϊβαλιώτης γιατρός το 1940, μπορούμε να το άνιχνεύσουμε παρά το διάμεσο ενός άλλου γνώστη.

Το περιεχόμενο του βιβλίου, κυρίως το τμήμα του που αναφέρεται στα παλαιότερα χρόνια, κινείται μεταξύ μύθου, θρύλου και προφορικής παράδοσης· θά μπορούσε να υποστηριχτεί ότι, σε γενικές γραμμές, έμπεριέχεται και στα έργα του Καραμπλιά και του Σακκάρη. Το νέο στοιχείο που προσκομίζει, και γι' αυτό τα γραφόμενα του 'Ιωάννη Κερσεττζή μᾶς ενδιαφέρουν σήμερα, είναι ή προσεκτική καταγραφή όρισμένων πραγμάτων για τα όποια δεν μᾶς μίλησε κανείς από τους ιστορικούς, ίσως γιατί θεωρήθηκαν καθημερινά, δίχως σημασία: ποιά ήταν τα σωματεία, οι αδελφότητες, ποιοι ήταν οι γιατροί, οι φαρμακοποιοί, πώς έζησαν αυτοί οι άνθρωποι που φτιάχναν τη μοίρα του τόπου τους. «Για να γνωρίσουμε τον άνθρωπο είναι απαραίτητο να γνωρίσουμε τους ανθρώπους: να μάθουμε την ιστορία στο επίπεδο των άτόμων»³². Αυτός είναι ο ένας τρόπος.

Παράλληλα με την άνθρωπογνωσία, οδηγούμαστε στην άνάγκη ένταξης τής «μικρής ιστορίας» στις μεγάλες χρονικές διάρκειες, δηλαδή στην πλαισίωση και σύνδεση του μικρασιατικού φαινομένου με μια σειρά στοιχείων και υποθέσεων όπως ο ρόλος του θεσμολογικού πλαισίου και των οικονομικών μηχανισμών τής 'Οθωμανικής Αυτοκρατίας, ο τρόπος που διακινήθηκε το έμπόριο τής 'Ανατολής, το είδος των πολιτισμικών αλλαγμάτων που δημιουργούνται από την έπαφή με τα ευρωπαϊκά ρεύματα. Πάνω από όλα προκύπτει ή άνάγκη να θεθούν κάποια νέα ερωτήματα στο παλαιό, γνωστό υλικό: δεν είναι άυτοφύες ούτε άυταπόδεικτο το «ιδιότυπο κοινοτικό καθεστώς»³³ του 'Αϊβαλιού· ούτε άρκεί μια ψυχολογική-ήθική έξήγηση για τη μεταστροφή ενός κυβερνήτη όπως ο 'Ιωάννης Δημητρακέλλης Οικονόμος που από καλός

32. Κ. Θ. Δημαρά, «Για την 'Ιστορία», έφ. *Τό Βήμα*, 24.1.75.

33. Έκφραση έπαναλαμβανόμενη· βλ. πρόχειρα και Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Έλλάδα*, Γ², 'Αθήνα 1975, σ. 426.

«εξώκειλεν ἐσχάτως εἰς μεγάλας παρανομίας»³⁴. Ν' ἀπελευθερωθεῖ ἡ ἱστορία· ὄχι γιὰ ν' ἀνοιχτεῖ σ' ἕνα ἄλλο μύθο, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀπεμπλακεῖ ἡ ἴδια ἀπὸ τῆς πέδης τῶν μανιχαϊστικῶν σχημάτων στὰ ὁποῖα βρίσκεται καθηλωμένη. Μόνο τότε θὰ κατορθώσουμε νὰ προσεγγίσουμε σὲ συνθετικὲς ἐρμηνεῖες, καὶ οἱ ἐπὶ μέρους περιπτώσεις ὅπως τὸ 'Αἰβαλί θὰ μπορέσουν νὰ ἀπαντήσουν στὴ γενικὴ ἱστορικὴ μας ἀπορία.

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

34. Γ. Σακκάρη, ὁ.π., σ. 32. 'Ὅπως δὴποτε, θετικὰ ἢ ἀποθετικὰ, προσωποκεντρικὴ παραμένει στὴ δομὴ τῆς ἱστοριογραφίας· στὸ ἄτομο τοῦ 'Ιωάννη Οἰκονόμου ἐφαρμόζεται καὶ ἐπικεντρώνεται ἡ ἐρμηνευτικὴ δεινότητα τῶν ἱστορικῶν. Χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἡ «Λογοδοσία τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1912 - 1913» ποὺ ἐκφωνεῖ ὁ γυμνασιάρχης 'Ιω. 'Ολύμπιος στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ Γυμνασίου Κυδωνιῶν τὴν 23ῃ 'Ιουνίου 1913 καὶ ὅπου τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκονόμου ἐκφέρεται μὲ τὰ προδιοριστικὰ «ὑπεράνθρωπος», «μεγαλοπράγμων», «ἡρώϊκὴ φυσιογνωμία» καὶ ἄλλα συναφῆ· βλ. 'Ιω. Δ. 'Αποστολάκι, ὁ.π., σ. 182 καὶ πολλ.